

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXVI.

Fasc. 5.

FANTOLY ZSANETT

**A vállalkozások büntetőjogi büntethetősége
az angolszász jogrendszerekben**

SZEGED
2004

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et
Juridicarum Universitatis Szegediensis

LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB, JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA,
JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY,
BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA, KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS,
MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER,
POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

„No Soul to be Damned, No
Body to be Kicked...”
(Lord Thurlow)

1. Angol büntetőjogi alapfogalmak

Ahhoz, hogy a vállalkozások büntetőjogi szankcionálásának kérdésével foglalkozzunk, előzményként szükséges annak tisztázása, hogy a bűncselekmények, pontosabban a büntetőjogi relevanciával bíró jogsértések milyen típusai különíthetők el az angol jogrendszerben.

Magyar fogalmaink alapján a közigazgatási-büntetőjog, szabálysértési jog keretei között helyezendők el az ún. „*regulatory offence*”-ek,¹ amelyek tipikusan veszélyeztető tényállások – példálózó jelleggel – a közúti közlekedés, a környezetszennyezés, az egészségügy vagy a kábítószer-kereskedelem területéről. Sajátosságuk, hogy objektív felelősséget („*strict liability*”) teremtenek, megállapításukhoz nem szükséges az alanyi oldalon a mentális elemeket, a *mens rea*-t bizonyítani. Az eljárást általában nem a rendőrség, hanem külön hatóság folytatja le. A szankció célja – a megtorlás helyett – inkább a megelőzés és az okozott kár jóvátétele.

A *regulatory offence*-ek magas százalékánál nincs egyértelműen beazonosítható, egyedi sértett (pl. egy környezetszennyezési tényállásnál) és alacsony a vádemelési arány is. (Ausztráliában minden harmadik elkövetésre esik egy vádemelés.) A hatóságok előszeretettel alkalmaznak különféle elterelési megoldásokat: szankcionálás helyett a mintavétel (pl. vízszennyezésnél), tanácsadás, figyelmeztetés, ellenőrzés az elsődleges, csak ha ezek nem vezettek eredményre, akkor fordulnak a pénzbeli marasztaláshoz.

A *regulatory offence*-ek sajátos formáját képezik az ún. „*hybrid offence*”-ek,² amelyek osztják a kriminális jellegű szabálysértések jogi sorsát annyiban, hogy megállapításukhoz nem szükséges a szándékosság vagy a gondatlanság bizonyítása, de a felelősség itt nem objektív, annak bizonyítása azonban a vádlottat terheli, hogy kellő körültekintéssel járt el a jogsértés megakadályozása végett. Ezek a tényállások általában valamilyen kötelezettség megsértésén ala-

¹ WELLS, C.: *Corporations and Criminal Responsibility*. Oxford. University Press. 2001. 3–5. p.

² Uo.101–103. p.

pulnak, a terheltnek a felmentéshez azt kell bizonyítania, hogy minden szükséges intézkedést megtett a jogsértés elkerülése érdekében.

Természetesen az angol büntetőjogban is a legjelentősebb jogsértések bűncselekményi szabályozást nyernek. Ezek közül azonban vannak olyanok, amelyek jogi személy általi megvalósítása a bűncselekmény természeténél fogva kizárt (pl. nemi erkölcs elleni erőszakos deliktumok), illetve a szankciók közül több eleve nem szabható ki a jogi személyekre (pl. szabadságvesztés). Erről azonban majd később esik szó.

2. A vállalkozások, mint új kihívás a büntetőjog számára

A vállalkozások száma a világ minden területén folyamatosan növekvő tendenciát mutat. Angliában 1979 és 1993 között 1,8 milliőről 3,6 millióra nőtt a bejegyzett cégek száma.³ Egy 1990-ben végzett felmérés szerint az angol vállalkozások 99 %-a kevesebb, mint 60 főt foglalkoztat, a fennmaradó 1% viszont óriási tőkével, gazdasági és politikai hatalommal rendelkező nagyvállalkozásokat takar.⁴ Évente átlagban 300 munkahelyi haláleset és több ezer sérüléssel végződő munkahelyi baleset történik, a vizsgálatok szerint legalább 75 %-uk megelőzhető lett volna.⁵ Az is kimutatást nyert, hogy a munkahelyi balesetek és halálesetek költségei évi 6–12 billió font körül mozognak, ami az angol bruttó belföldi termék 2–3 százalékát teszi ki.⁶

A tradicionális életviszonyok megváltozásával a büntetőjognak is szembe kell néznie. Kérdés persze, hogy mennyiben választható el a büntetés attól a jogágtól, amelynek keretei között kiszabásra kerül, illetőleg valóban szükséges-e a büntetőjog eszközeivel fellépni a vállalkozások jogsértő magatartásaival

³ Uo. 24. p.

⁴ Némelyik cég nagyobb tőkével és politikai hatalommal bír, mint azok a fejlődő országokban működő kormányok, amelyben leányvállalataik fejtik ki sokszor nem oly áldásos tevékenységüket. A Dél-Afrikai Köztársaságban működő *Thor Chemicals* cégnek pl. az angol *Kent* a bejegyzett anyavállalata és mint ilyennek, felelnie kellett 28 munkás higany-mérgezés által bekövetkezett munkahelyi haláláért. Vagy említhetnénk a *Cape* elnevezésű angol gazdasági társaságot is, amelyik 2000 – ugyancsak dél-afrikai – munkás azbeszt-mérgezését okozta embertelen munkafeltételeivel, illetve a *Rio Tinto* vállalatot, amelynek egy alkalmazottja uránium-mérgezésben halt meg Namíbiában. Ilyen esetekben az is kérdéses lehet, vajon azt a törvényt alkalmazzuk, ahol az elkövetés történt vagy azt, ahol az anyavállalat bejegyzést nyert. (Az U.S.A.-ban pl. csak amerikai bejegyzésű cég ellen fogadnak el a bíróságok keresetet.) Controlling Corporate Wrongs: The Liability of Multinational Corporations. Report of the international IRENE seminar on corporate liability and workers' rights held at the University of Warwick, Coventy, United Kingdom, 20 and 21 March 2000. <http://www.indianet.nl/irene.html>

⁵ WELLS, C.: *Corporations ... i. m. 9. p.*

⁶ BERKLEY, B.: Corporate Responsibility for Disaster & Accident Prevention. <http://www.freedomtocare.org>

szemben.⁷ Mivel az angolszász országok praktikus szemléletmódja a joggyakorlatukban is megfigyelhető, utóbbi kérdésre az angolszász jogtudósok többsége igennel válaszol. *Elkins*⁸ szerint pl. ha semmi más haszna nincs is a büntetőjog alkalmazásának ezen a területen, mint hogy felhívja a társadalom figyelmét a vállalkozás tevékenységében rejlő veszélyekre, már megérte. Ő tehát a megelőzés mellett érvel, de megjegyzi, hogy az elrettentő hatás függ a vállalkozás méretétől, típusától, működési területétől, alkalmazottai személyiségétől csakúgy, mint a kiszabott büntetés nagyságától. *Reason* felhívja a figyelmet a vállalkozásban rejlő látens hibákra, amelyek a menedzsment döntéseiben öltenek testet és amelyek tipikus okai a vállalaton belüli kommunikációs problémák. Szerinte ezek a döntések ugyanúgy felelősség megalapozók, mint azok a tevőleges elkövetési magatartások, amelyek közvetlenül vezetnek egy-egy tényállás megvalósulásához.⁹ Megint mások a büntetőeljárás indirekt hatásait emelik ki, így pl. a sértettek könnyebb igényérvényesítését látják a vállalkozások büntetőjogi szankcionálása mellett szóló érvek.¹⁰

Természetesen az angol jogászok között is szép számmal akadnak olyanok, akik kifogásolják a vállalkozások büntetőjogi felelősségének a megállapíthatóságát. A bűnösség, mint a büntetőjogi felelősség alapeleme ugyanis már régtől fogva mentális elemeket hordoz, így az állat, a gyermek, a kóros elmeállapotú személy magatartása Angliában sem sorolható a büntetőjog által elbírálandó esetek körébe. *Moore* szerint¹¹ a gazdasági társaságok azért nem lehetnek a büntetőjogi felelősség alanyai, mert ő a bűnösség előfeltételeinek tekinti a racionalitást (célitélező cselekvést) és az önrendelkezést (okozati hatalmat az elkövető teste felett). *Ashworth* még a bűnösség bizonyítását nem igénylő *regulatory offence*-ek elkövetése esetén is helyesebbnek látja a jogi személy megfigyelését, ellenőrzését, mint (büntetőjogi) szankcionálását, mivel semmilyen morális elemet nem lát felfedezni az objektív felelősségnél, a morális elem pedig a büntetőjogi büntetés nélkülözhetetlen sajátossága.¹²

⁷ A büntetőjogi szankciók kiszabása során erősebb eljárási garanciák érvényesülnek és teljes bizonyítottság szükséges, szemben a polgári jogi vagy közigazgatási jogi szankciókkal. A büntetőjogi szankcióknak megbélyegző, „stigma” jellege van, bár ez a hatás a köztudatban nem ismert kis cégek viszonylatában talán nem annyira szembetűnő.

⁸ ELKINS, J.: Corporations and Criminal Law. *Kentucky Law Journal*, 1976. 77.p.

⁹ REASON, J.: *Managing the Risk of Organisational Accidents*. Aldershot. Ashgate. 1997. 198. p.

¹⁰ BERGMAN, D.: Manslaughter in the Boardroom. *New Law Journal*, 1990. és SLAPPER, G.: Corporate Manslaughter: An Examination of the Determinants of Prosecutorial Policy. *Social and Legal Studies*, 1993.

¹¹ MOORE, M.: *The Moral and Metaphysical Sources of the Criminal Law*. in Pennock and Chapman. 1985. 11. p.

¹² ASHWORTH, A.: Towards a Theory of Criminal Legislation. *Criminal Law Forum*, 1989. 8. p.

*Kelman*¹³ ezzel szemben azt állítja, hogy a vállalkozás – legalábbis hosszú távon – tisztában van az üzleti aktivitása által kiváltott káros hatásokkal és ezért büntethető. *Gobert* azt emeli ki, hogy a vállalkozás racionálisan cselekszik, csak olyat tesz, ami kifizetődő számára. Így a szankcióval azt kell elérnünk, hogy gazdaságilag ne érje meg a vállalkozásnak a bűncselekmény elkövetése.¹⁴ *Davis* a jogi személyre kiszabandó pénzbüntetés mértékére tesz indítványt, amikor azt mondja, hogy el kell vonni azt az értéket, amellyel a vállalkozás az elkövetés által jogtalanul gazdagodott és ezt alapul véve kell a pénzbüntetés összegét meghatározni.¹⁵

Fisse és *Braithwaite* külön álláspontot alakított ki a jogi személy bűnössége tekintetében.¹⁶ Szerintük a vállalkozásoknál speciális a szándékosság, amelyet ők a vállalati politikával, célkitűzésekkel azonosítanak. *Duff* odáig megy, hogy a gondatlanságot értelmezi a jogi személy vonatkozásában: a gondatlanságnál nem csupán a magatartás esetleges következményeinek (veszélynek, sérelemnek) a felismerése a felelősség-megalapozó, hanem a vállalkozás közömbössége a káresemény esetleges bekövetkezése iránt.¹⁷

A felelősség, felróhatóság, beszámíthatóság jogi személyre is értelmezhetővé tételére irányuló kísérletek mind azon kérdés köré csoportosulnak, vajon egyazon jogi elbírálás kell, hogy megillessen a természetes- és jogi személyeket? A *nominalista felfogás* értelmében a vállalkozás nem más és nem több, mint tagjainak összessége. Ezzel szemben az *organikus, szervezeti* (vagy más néven *realista*) teória szerint a vállalkozás más, mint pusztán a tagok halmaza, önálló szervezeti egység.¹⁸ Mennyiben értelmezhető azonban ez az önálló szervezeti egység – a jog határain belül – (jogi) személyként?

Azt angol jogirodalomban talán legtöbbet citált és így méltán elhíresült *Lord Thurlow* mondata, amely szerint a vállalkozásnak „nincs lelke, hogy elátkozzuk és nincs teste, hogy üssük.”¹⁹ Hiányoznak tehát azok az emberhez (jogi fogalmakkal élve természetes személyhez) kapcsolható alapvető tulajdonságok,

¹³ KELMAN, M.: Interpretive Construction in the Substantive Criminal Law. *Stanford Law Review*, 1981. 591. p.

¹⁴ GOBERT, J.: Corporate Criminality: New Crimes for the Times. *Criminal Law Review*, 1994. 722. p.

¹⁵ DAVIS, M.: How to make the Punishment fit the Crime? in: *Pennock and Chapman*. 1985. 122. p.

¹⁶ FISSE, B. – BRAITHWAITE, J.: *Accountability and the Control of Corporate Crime: Making the Buck Stop. Understanding Crime and Criminal Justice*. 1988.

¹⁷ DUFF, A.: *Intention, Agency and Criminal Liability*. Oxford. 1990. 116. p. (Más kérdés, hogy ez a fajta bűnösségi alakzat nálunk az eshetőleges szándék megállapítására ad lehetőséget. NAGY, F.: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest. 2001. 168. p.)

¹⁸ HAGER, M.: Bodies Politic: The Progressive History of Organizational „Real Entity” Theory. *U. Pitt. Law Review*, 1989. 575. p.

¹⁹ DUNFORD, L. – RIDLEY, A.: „No Soul to be Damned, No Body to be Kicked”: Responsibility, Blame and Corporate Punishment. *International Journal of Sociology of Law*, 1996.

amelyek megadnák az értelmét a vállalkozással szembeni büntetőjogi fellépésnek.

*French*²⁰ a személyiség három szintjét különíti el: metafizikai szinten a dolgok természetét vizsgálja, morális szinten annak eldöntésére koncentrál, hogy jó vagy rossz a vizsgált jelenség, míg jogi szinten a jogi fogalmakkal operál (így megállapítja, hogy a vállalkozásnak pl. saját tulajdona lehet, szerződhet, pereskedhet... stb.) Szerinte a vállalkozás nem pusztán személyösszesség, hanem saját metafizikai-logikai (személy)azonossággal rendelkezik, döntéshozatali struktúrája pedig összehasonlítható az emberi aggyal.²¹ A szándékosságot tágan értelmezi, mint a cselekvés motivációját (amiért cselekszünk), így a vállalkozásnak saját szándéka (célja) van, amelyet eljárások, standardok, szabályzatok, intézményesített gyakorlat... stb. bizonyítanak.

Thompson annyival lép tovább,²² hogy elfogadja a vállalkozás szándékát és célját, de mivel a vállalkozás „agya”, döntéshozatali mechanizmusa, működése más, mint a természetes személyé, így szerinte a felelősségüket is különböző alapokra kell helyezni. *Wolf* más állásponton van,²³ amikor a hagyományos dogmatikai alapelvek síkján maradvra kifejti, hogy a büntetőjogi felelősség morális felróhatóságot, bűnösséget követel meg, ezzel pedig a vállalkozás nem rendelkezik. *Wells* arra utal,²⁴ hogy a vállalkozás büntetőjogi felelősségének értelmezése megkívánja a beszámíthatóság fogalmának olyan felfogását, ami figyelemmel van a vállalkozás szervezeti és funkcionális komplexitására. Így ő köztes megoldásként azt javasolja, hogy a büntetőjogi „felelősség” fogalma helyett a vállalkozások vonatkozásában használjuk inkább a „beszámíthatóság” általa semlegesnek ítélt kategóriáját.

3. Angol jogtörténeti fejlődés

Angliában a XII. századra nyúlnak vissza a kollektív felelősség gyökerei. Ez idő tájt a legyőzött normannok védelmében olyan gyakorlat alakult ki, hogy amennyiben egy közösség területén normann holttestet találtak, a közösségnek pénzbüntetést kellett fizetnie. Ez a gyakorlat a XIII. századra valamennyi emberölés vonatkozásában elfogadottá vált.²⁵

²⁰ FRENCH, P.: *Collective and Corporate Responsibility*. New York. Columbia University Press. 1984.

²¹ A döntéshozatali eljárás kérdésében elkülöníti a konglomerátumokat és az aggregátumokat: előbbit tekinti csupán ténylegesen vállalkozásnak, mivel ott kialakult döntéshozatali mechanizmus működik. Az aggregátumokban (pl. egy-két fős családi vállalkozások) mindössze személyösszességet lát. FRENCH, P.: *Collective ... i. m.* 31. p.

²² THOMPSON, G.: *The Enterprise as a Dispersed Agency. Economy and Society*, 1982. 233. p.

²³ WOLF, S.: *The Legal and Moral Responsibility of Organisations*. in. *Pennock and Chapman*, 1985. 267. p.

²⁴ WELLS, C.: *Corporations ... i. m.* 81. p.

²⁵ Uo. 72. p.

Az első kezdeti vállalkozásoknak, a céheknek nem sok közük volt a mai vállalkozási formákhoz, ezek inkább érdekképviseleti szervként funkcionáltak. Az 1612-ben létrejött angol Kelet-Indiai Társaság volt a kiindulópont a modern vállalkozásokhoz. A XVII. századtól fokozatosan kezdett elterjedni a vállalkozások civiljogi felelőssége az általuk okozott kárért, a XIX. századra pedig megjelent a korlátolt felelősség fogalma, amely a befektetők érdekeit szolgálta.²⁶

A büntetőjogi felelősség tekintetében a fordulópontot egy 1897-ben született döntés (*Salomon v. Salomon*) jelentette, amely kimondta, hogy a vállalkozás elkülönült jogi személy mind polgári, mind büntetőjogi vonatkozásban.²⁷ Kezdetben az a nézet terjedt el, amely szerint a vállalkozás, illetőleg a cégnév nem más, mint egy „esernyő a tagok felett” azok védelmére, azaz a vállalkozást azonosították az igazgatósággal és teljesen figyelmen kívül hagyták az alkalmazottakat.²⁸

Később az angolszász jogirodalomban alapvetően *három álláspont* alakult ki a vállalkozások büntetőjogi felelősségével kapcsolatban. Az első, a *helyettesítő felelősség* elve alapján a vállalkozás közvetítő eleme minden alkalmazottjának, így bármely alkalmazott által elkövetett jogsértés beszámítható a társaságnak. Az USA-ban, illetőleg Angliában bizonyos *regulatory offence*-knél érvényesül ez a felfogás. Az *azonosítási modell* alapján csupán a vezető tisztviselők magatartása váltja ki a vállalkozás felelősségét, ezen irányító személyeket (az ő bűnösségüket) azonosítják a vállalkozással (illetve annak bűnösségével) – ez érvényesül Angliában a *mens rea*-t megkívánó bűncselekmények vonatkozásában, míg – az Ausztráliában honos – *szervezeti felelősség modellje* alapján maga a torz vállalati kultúra, operációs rendszer hibája a felelősség-megalapozó. Az első két teória alapján a vállalkozás büntethetősége az azt alkotó személy(ek) büntethetőségén alapul, tehát a felelősség származékos, míg a harmadik modellnél a felelősség közvetlenül a szervezet hiányosságából levezethető, eredeti.²⁹

A helyettesítő vagy mögöttes felelősség elve még arra a középkori szabályra vezethető vissza, amely szerint a mester felel a segédje által elkövetett hibákért, hiszen ő részesül a segéd munkájának előnyeiből is.³⁰ A társaságok kialakulásával azután a mesterek helyébe fokozatosan a vállalkozások léptek, felelősségük jogi megfogalmazása azonban sokáig problematikus volt. A XIX. századra kezdtek ugyanis csak fokozatosan elfogadni, hogy a törvényekben, rendeletek-

²⁶ Uo. 82. p.

²⁷ Uo.

²⁸ Pl. a Lordok Háza 1916-ban a *Continental Tyre and Rubber v. Daimler* ügyben olyan döntést hozott, hogy mivel a társaság igazgatói német állampolgárok voltak, így maga a cég sem tekinthető angolnak. Uo.

²⁹ WELLS, C.: The Millennium Bug and Corporate Criminal Liability. *The Journal of Information, Law and Technology*, 1999/2. <http://www.law.warwick.ac.uk/jilt/99-2/wells.html>

³⁰ WELLS, C.: Criminal Liability Risks. <http://www.freedomtocare.org>

ben szereplő „személy” kifejezés nem csak természetes-, hanem jogi személyre is értelmezhető.³¹

1917-ben a *Moussell Bros Ltd v London and North Western Railway* ügyben Lord Atkin kimondta, hogy amikor egy meghatározott rendelkezés (tipikusan *regulatory offence* vagy *mens rea*-t nem igénylő egyéb bűncselekmény) vonatkozásában akár természetes-, akár jogi személy tekintetében felmerül a helyettesítő felelősség kérdése, a rendelkezés szerkesztésétől függ annak konkrét esetre történő alkalmazhatósága, azaz „a szabályozás célja, a használt szavak, az alapul szolgáló kötelezettség, a személy, akit a kötelezettség terhel és akire a büntetés kiszabásra kerül” együttesen befolyásolják a mögöttes felelősség megállapíthatóságát vagy annak kizárását.³² Ezen elv ellenzője *Welsh*, aki szerint nem általánosítható a „mester” (legyen az természetes vagy jogi személy) mögöttes felelőssége az alkalmazott cselekményéért, hiszen előfordulhat olyan is, hogy az alkalmazott a vezető által kifejezetten tiltott magatartást tanúsít. *Welsh* gondolatmenete tükrözi a tényleges fejlődési folyamatot, azaz hogy kezdetben csak akkor állt meg a mester mögöttes felelőssége a segédje cselekményéért, ha a beosztott a mester utasítása vagy hozzájárulása mellett járt el. Később azonban ez a felelősségi forma is objektív (*strict liability*) lett, különös tekintettel az üzemből kidobott tárgyak által okozott károokra, sérülésekre.³³

Az említett *Moussell Bros Ltd v London and North Western Railway* ügy azért is kiemelkedő jelentőségű, mert ez volt az első eset, amikor *mens rea*-t igénylő bűncselekmény vonatkozásában állapították meg a vállalkozás helyettesítő felelősségét. A tényállás szerint a vállalkozás mögöttes felelősségének megalapozója a társaság igazgatójának azon cselekménye volt, hogy hamis kimutatást adott a cég vámfizetési kötelezettségének elkerülése céljából. Az ítélkező Lord Atkin nem sokat foglalkozott a *mens rea*-val: „Bár első látásra az tűnik elfogadhatóbbnak, hogy a vállalkozást ne tegyük felelőssé az alkalmazottja által elkövetett [szándékos] cselekmény miatt, a törvényhozó tiltottá nyilváníthat egy magatartást vagy kikényszeríthet egy kötelezettséget azáltal, hogy abszolút felelősséget rendel hozzájuk és ezekben az esetekben a vállalkozás

³¹ Bár a *Criminal Law Act* erről már 1827-ben rendelkezett, általánosan elfogadottá csak az 1889-es *Interpretation Act* óta vált: „... minden törvényszövegben, vádban vagy sommás ítéletben, függetlenül attól, hogy jelen törvény hatályba lépése előtt vagy után született, a „személy” kifejezés ellenkező rendelkezés hiányában a jogi személyeket is jelöli.” WELLS, C.: *Corporations* ... i. m. 86. p.

³² Uo. 90. p.

³³ *Welsh* egyébként eljárásjogi szempontból is ellenezte a társaságok büntetőjogi szankcionálhatóságát, mert a vállalkozás nem képes az eljárásban személyesen részt venni és így eljárási jogait megfelelően gyakorolni. Ennek ellensúlyozására rendelkezett az 1925-ös *Criminal Justice Act* 33. szakasza akként, hogy a büntető eljárásban el kell tekinteni a vállalkozás személyes megjelenésétől és lehetőséget kell adni az eljárás alá vont társaságnak arra, hogy írásban vagy képviselője útján nyilatkozzék arról, hogy bűnösnek vallja-e magát. WELSH, R.: *Criminal Liability of Corporations. Law Quarterly Review*, 1946. 51. p.

igenis felel az alkalmazottja tetteért.”³⁴ Ettől eltekintve általános érvényűek *Williams* gondolatai, aki úgy általánosított, hogy a helyettesítő felelősség az objektív felelősséget megalapozó *strict liability offence*-nél, az azonosítási modell pedig a mentális elemek bizonyítását is igénylő *mens rea offence*-knél alkalmazható.³⁵

Az azonosítási vagy *alter ego* modell³⁶ kifejlődése az 1940-es évek közepére tehető. Ezen – általában súlyosabb – bűncselekmények megkívánják a szándékoság vagy gondatlanság fennállását annak a vezető személynek a részéről, akinek a magatartása megalapozza a vállalkozás felelősségét (is). Kezdetől fogva problémát okozott az alanyi kör meghatározása, azaz hogy hol húzzuk meg a határt a felelősöknél, meddig terjed a vállalkozás „agya”, akiknek a cselekménye felelősség-megalapozó lehet a társaságra nézve. Az 1940-es években három fő jogeset alakította ki az azonosítási modell szempontjából figyelembe veendő elkövetői kört.³⁷ A *DPP v Kent and Sussex Contractors* ügyben (1939) a transzport menedzser hamis papírokat állított ki és hamis nyilatkozatokat tett, hogy olajjegyet szerezzen. A vállalat ellen indított csalási eljárás itt még megszüntetésre került, mivel a hatóságok álláspontja szerint a társaság nem követhet el olyan bűncselekményt, amelyhez mentális elem szükséges. Az *R v ICR Hauge* ügyben (1944) továbblépés történt az azonosítási modell irányába. Az *ICL Haugle* elnevezésű cég szállítmányozási szerződést kötött homok és kavics leszállítására, a szerződésben meghatározott mennyiségnél azonban tudatosan kevesebb került kiszállításra. Konspirációs csalás miatt indult eljárás az igazgató, két kamionsofőr, néhány alvállalkozó és maga a cég ellen. Az ítélező bíróság nem látta akadályát, hogy – az igazgató bűnösségi alakzatát beszámítva – a vállalkozást is elítélje. A harmadik döntés, a *Moore v Bresler* ügyben (1944) született. Az alapul szolgáló tényállás lényege szerint a sales menedzser és annak titkárnője (aki egyébként a cég egyik részlegének az irányítója is volt, és egyszemélyben vezette a könyvelést) követtek el csalást, amikor a cég árúit sajátjaikként értékesítették. Ezt követően hamis papírokat állítottak ki arra nézve, hogy ténylegesen a cég kevesebbet forgalmazott, ezáltal viszont a vállalkozásnak kellett kevesebb adót fizetnie. Így tehát saját cégüktől sikkasztottak és egyúttal kijátszották a cég adófizetési kötelezettségét. Személyesen vonták őket felelősségre sikkasztásért, viszont az adócsalás miatt a társaságnak is felelnie

³⁴ WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 90. p.

³⁵ WILLIAMS, G.: *Criminal Law, The General Part*, 2nd edn. London. Stevens. 1961. 274. p.

³⁶ „A vállalkozás egy absztrakció. Nincs saját agya, mint ahogyan nincs saját teste sem; aktív irányítása szükségképpen egy természetes személyhez hozzárendelt, akit képviselőnek hívhatunk, de aki valójában a vállalkozás vezető agya, a vállalkozás személyiségének az igazi egója.” *Lennard's Carrying Co. Ltd v Asiatic Petroleum Co* (1915). WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 96–97. p. (Érdekesség, hogy az eszmefuttatás először pont egy civiljogi ügyben hangzott el *Viscount Haldane* szájából.)

³⁷ *DPP v Kent and Sussex Contractors* KB 146; *R v ICR Hauge* 30 C. App. Rep. 31.; *Moore v Bresler* 2 All ER 515. WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 95. p.

kellott. Sajátos ez az eset azért is, mert a vállalkozás felelősségét olyanért állapították meg, ami számára nem hogy nem kedvezett, de még kárt is okozott (a sikkasztással a cég vagyona csorbult), másrészt pedig a felelős személyek körénél kérdéses lehet, hogy a titkárnő személye valóban ide tartozik.

A *Fanton v Denville* ügyben³⁸ 1932-ben született ugyan döntés, amely szerint a vállalkozás *alter ego*-ja az üzleti igazgató, de ez a szűk meghatározás az idők folyamán meghaladtá vált, és egyre sürgetőbb igény jelentkezett az alanyi kör pontos meghatározására. Precedens értékű döntésként említhető a *Tesco Supermarkets Ltd v Natrass* ügyben (1971) hozott ítélet,³⁹ amelyben a Lordok Háza úgy rendelkezett, hogy azok a személyek tekintethetők a vállalkozás (céljait) megtestesítendőknak, akik ellenőrzést és irányítást gyakorolnak a vállalkozás felett. A konkrét ügyben egyébként nem csupán az volt a kérdés, hogy a társaság felel-e az alkalmazottja által elkövetett cselekményért, hanem hogy mentesülhet-e a cég, ha bizonyítja, hogy kellő körültekintéssel járt el. A *Tesco* elítélésének alapjául szolgáló vád lényege az volt, hogy a cég magasabb áron értékesített, mint amit meghirdetett. A védelem „harmadik személynek”, a tényleges elkövetőnek a cégtől független, általa ellenőrizhetetlen magatartására hivatkozott és bizonyítani próbálta, hogy a cég tanúsította a tőle elvárható gondos eljárást. A védelem hiányolta továbbá, hogy nincs pontos meghatározás azon „vezető vagy irányító személyek” körére, akiknek a magatartása megalapozza a vállalkozás felelősségét. A tényállás alapján ugyanis az egyik üzletág-vezető volt az, aki a meghirdetett árnál alacsonyabb áron értékesített bútorokat az áruházban. Az ítéletben az a kifejezés szerepelt, hogy a vállalkozás „agyközpontja” („*nerve-centre*”) által elkövetett cselekmények tudhatók be a társaságnak, *Lord Pearson* azonban pontosította ezt azzal, hogy „bármely igazgató, menedzser vagy egyéb hasonló szinten tevékenykedő alkalmazott megtestesíti a vállalkozást.” A későbbiek során sokan támadták a döntést már csak azért is, mert *Lord Pearson* hangsúlyozta, hogy csak olyan személyek alkotják a menedzsmentet, akik ténylegesen az egész céget irányítják, ez pedig kétségtelenül nem mondható el egy üzletág-vezetőre. *Wells* szerint azért eleve hibás itt az azonosítási modell alkalmazása, mert már a bűncselekmény elkövetésére is csak azért kerülhetett sor, mert a *Tesco* fenntartotta az üzletet, hirdetett ... stb., ezért maga a kiindulópont, hogy egyesek tevékenységét és bűnösségét azonosítjuk a vállalkozás tevékenységével és bűnösségével, hibás. Sokkal inkább a vállalati kultúrában, a cég szervezeti, ellenőrzési hiányosságaiban keresendő a felelősség alapja, hiszen arról van szó, hogy a vezetőség nem tudta kontroll alatt tartani az üzletág-vezető magatartását.⁴⁰

Vannak azonban olyan – tipikusan *mens rea* – bűncselekmények, amelyek elkövetése meghatározott személyi kvalifikáltsághoz kötött. Ezeknél az angol

³⁸ *Fanton v Devile* 2 KB 309. WELLS, C.: *Corporations* ... i. m. 96. p.

³⁹ *Tesco Supermarkets Ltd v Natrass* 2 WLR 1166. WELLS, C.: *Corporations* ... i. m. 97. p.

⁴⁰ WELLS, C.: *Corporations* ... i. m. 100. p.

joggyakorlat is áttörést enged, tehát a – szélesebb elkövetői kört átölelő – helyettesítő felelősség kerülhet alkalmazásra akkor is, ha a vállalkozás büntethetőségéhez szükséges lenne a vezetőség bűnösségének a bizonyítása. Ez az eset érvényesül akkor is, ha a magasabb vezetőség delegálja a feladat- és hatáskörét alacsonyabb szervezeti szinten álló személyekre, egységekre. A *Tesco* ügynél maradvá pl. megtörténhetett volna, hogy a központi vezetőség bizonyos funkciókat delegál a helyi üzletág-vezetőre. Ennek hiányában azonban a döntés erősen vitatható.

Kapcsoló jogeset a *Meridian Global Funds Management Asia Ltd v Securities Commission* (1995),⁴¹ amelyben a *Meridian* elnevezésű hong-kongi cég két befektetési menedzsere – a cég „háta mögött” – hatáskörüket kihasználva többségi részesedést szerzett egy új-zélandi gazdasági társaságban. Az új-zélandi törvények értelmében azt a személyt, aki többségi részesedésre tesz szert egy nyilvánosan jegyzett társaságban, bejelentési kötelezettség terheli a társaság és az értékpapírtőzsde felé. A *Meridian* befektetési vezetői elmulasztottak bejelentési köteleességüknek eleget tenni. A kérdés ismét az volt, megalapozza-e a befektetési vezetők nyilvánvalóan bűnös magatartása a cég felelősségét? *Lord Hoffmann* kifejtette, hogy szükség lenne egy kifinomultabb és rugalmasabb megközelítésre a mentális elemek vállalkozásokhoz történő hozzárendelése során. A vállalkozások szervezeti felépítettségére is figyelemmel lévő megközelítés hiányát hangsúlyozta és aggályait fejezte ki a tekintetben, hogy az azonosítási modell alkalmazása mindig célravezető lenne. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az alkalmazandó törvény megfogalmazása, lényegi tartalma és jogpolitikai célja egyaránt fontos annak megállapításánál, hogy szükséges-e a vállalkozás felelősségének bevonása. A *Meridian* ügyben a cég felelősségét megállapították, de a döntés sokkal inkább az azonosítási modell kitágításaként, mint a helyettesítő felelősség alkalmazásaként vonult be az angolszász jogirodalomba.

Az azonosítási modell kifejlődése azért fontos, mert megnyitotta a lehetőséget a *mens rea*-t igénylő bűncselekményeknél is a vállalkozás büntetőjogi felelősségre vonhatóságára. Ha átvizsgálánk ezen teória alapján azokat a korábbi ügyeket, ahol a helyettesítő felelősség került alkalmazásra, valószínűleg több esetben ma már más döntés születne.

Összegezve és a jogtörténeti fejlődés szempontjából vizsgálva a korábbi döntéseket megállapítható, hogy kezdetben csak olyan tényállásokra mérték alkalmazni a vállalati (mögöttes) felelősséget, ahol nem volt szükséges a bűnösség bizonyítása. Az 1940-es években kifejlődő *alter ego* modellel azonban felmerült a lehetőség, hogy a *mens rea*-t igénylő bűncselekmények viszonylatában is értelmezhető legyen a vállalati felelősség. Harminc évet kellett azonban arra várni, hogy a Lordok Háza ezt elfogadja és ötven évet arra, hogy a vállalkozás

⁴¹ *Meridian Global Funds Management Asia Ltd v Securities Commission* 2 AC 500 PC. WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 103. p.

gondatlan emberölés miatt is felelősségre vonható legyen. Ezt a fejlődési folyamatot részletezi a következő fejezet.

4. Gondatlan emberölés elkövetése a jogi személy által

Angliában a jogi személy által elkövetett gondatlan emberölés elismerésére történő első jelentős kísérlet a *Herald of Free Enterprise* komphajó tragédiájához kapcsolódik.⁴² 1987. március 6-án a *Herald of Free Enterprise* elnevezésű személy- és teherszállító komp *David Lewry* kapitány irányítása alatt a *Zeebruge*-i belső kikötő 12 kikötőhelyéről 18.05-kor hajózott ki. A 80 fős személyzet által vezetett, 81 személykocsival és 47 teherkocsival, valamint további járművekkel felpakolt hajó rendben futott ki.

Megközelítőleg 459 utas tartózkodott a komphajón abból a célból, hogy Doverbe jusson. Az időjárási viszonyok kedvezőek voltak, gyenge északi szél fújt, a tenger enyhén hullámozott. A *Herald* 18.24-kor hagyta el a külső mólót és mindössze 4 perc múlva már felborult. Az utolsó percekben a hajó a jobb oldalára fordult és csak azért nem süllyedt el teljesen, mert a bal oldala – az alacsony vízállásnak köszönhetően – elérte a talajt. A *Herald* úgy állt meg, hogy a komphajó elülső része 136 fokos szögben emelkedett a vízszint fölé. A víz gyorsan elöntött mindent, így nem kevesebb, mint 150 utas és a legénység 38 tagja vesztette életét, míg sokan mások megsebesültek. A baleset mintegy 7 hajókötéltre a kikötő bejáratától történt.

A tragédia oka az volt, hogy a hajó nyitott előtéri ajtókkal siklott ki a tengerre. *Mr. Mark Viktor Stanley*, a hajó fedélzet-mesterének segédje elismerte, hogy az ő kötelessége lett volna az ajtókat becsukni, még mielőtt a hajó kifutott volna a *Zeebruge*-i kikötőből, de elmulasztotta ezt megtenni. Ő nyitotta ki az ajtókat, amikor a komp megérkezett *Zeebruge*-ba, később a legénység munkáját ellenőrizte, majd felváltotta őt a fedélzet-mester, *Mr. Ayling*. Ezt követően *Mr. Stanley* a kabinjába ment, ahol elaludt és nem ébredt fel a kikötő állomás riasztójának a hangjára sem. A hálóhelyén aludt egészen addig, amíg a *Herald* süllyedése során ki nem esett az ágyából. *Mr. Stanley* őszintén elismerte a mulasztását és sokáig büntudat gyötörte. A hajózási társaság fegyelmi eljárást indíthatott volna ellene, de a mentés során tanúsított kimagasló bátorságára figyelemmel eltekintettek ettől.

Mr. Leslie Sabel, az elsőtiszt feladatát képezte annak ellenőrzése, hogy a hajóorrban található ajtók be vannak csukva. Az eljárás során nem is vitatta ezt a tényt. De hivatkozott egy 1984-ben kelt belső utasításra, amely szerint a „G” fedélzeten a berakodást, beszállást vezénylő személy (fedélzetmester vagy annak a segédje) feladatát képezte az ellenőrzés, neki csupán azt kellett biztosíta-

⁴² Sheen Report, (1987), M. V. Herald of Free Enterprise Report of the Court No. 8077, Dept. of Transport (London: HMSO). WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 48–50. p.

nia, hogy az adott személy ott legyen. *Mr. Sabel* aznap együtt dolgozott *Mr. Stanley*-val, így tudomással bírt arról, hogy *Mr. Stanley* készen áll a feladat ellátására. Ennek ellenére *Mr. Sabell*-nek ellenőriznie kellett volna *Mr. Stanley* tényleges jelenlétét.

A bíróság nehezen találta arra a kérdésre a választ: miért nem maradt a „G” fedélzeten a beszállást vezető személy (jelen esetben *Mr. Stanley*) addig, amíg a hajó el nem hagyta a kikötőt? Ez a manőver ugyanis kevesebb, mint három percet vesz igénybe. De a tisztek mindig késztetést éreztek a kikötő azonnali elhagyására, amint a berakodás megtörtént, így az a gyakorlat rögzült, hogy a tisztek idő előtt elhagyták a fedélzetet.

David Lewry volt a komphajó kapitánya 1987. március 6-án. Ezen minőségében felelős volt a hajó és az azon tartózkodó személyek biztonságáért. A kapitány felelősségét csökkentendő három alapvető dolog emelendő ki. Először is, a kapitány csupán követett egy gyakorlatot, amely a komphajók kapitányai által közösen nyert kidolgozást és amelyet a legfőbb irányító, *Kirby* kapitány is jóváhagyott. Másodszer a vállalkozás által kibocsátott „alapvető hajózási utasítások”-ban – bár kellett volna –, de nem történt utalás az ajtók nyitásával, zárásával kapcsolatban. Harmadszor a katasztrófa előtt legalább öt alkalommal történt meg, hogy valamely – a vállalkozás tulajdonát képező – komphajó nyitott elülső vagy hajófari ajtókkal szállt tengerre. Ezen alkalmakról a vezetőségnek is tudomása volt, de nem hívták fel rá a kapitányok figyelmét. *Lewy* kapitány a tárgyaláson elmondta, hogy ha tudomása lett volna ezen korábbi esetekről, új rendszert vezetett volna be az ajtók ellenőrzésére. (Valószínűleg tényleg így tett volna. De azok a kapitányok, akik tudtak a korábbi incidensekről, nem változtattak a saját rendszerükön...)

John Michael Kirby kapitány egyike volt azon öt kapitánynak, akik vezényelték a komphajók működését. 1985 óta ő volt a „*Senior Master*” és mint ilyen, feladatai közé tartozott a kapitányok és a tisztek munkájának összehangolása abból a célból, hogy egységes eljárást kövessen minden komphajó legénysége. *Kirby* kapitány nem csupán ezen általános koordináló feladatát mulasztotta el, hanem nem rendelkezett világos és tömör szabályozásról a legfontosabb fedélzet, a „G” ajtói vonatkozásában sem.

Első látásra a tragédiához vezető körülmények közül a kapitány, az első tiszt, a fedélzetmester és *Kirby* kapitány mulasztása kiemelendő. De a vizsgálat kérlelhetetlenül feltárt olyan körülményeket, amelyek a vezetőség felelősségét alapozzák meg, az Igazgatótanács ugyanis semmit nem tett a hajó(k) biztonságos üzemeltetéséért. Korábban gúnyosan fogadták és el is utasították azt a kapitányoktól érkező javaslatot, amely szerint az ajtókra jelzőlámpákat kellett volna aggatni figyelemfelhívás céljából. A vizsgálat megállapította, hogy a vezetőség azon mulasztása, hogy nem biztosított világos és egyértelmű biztonsági előírásokat a komphajó(k) működésére, közreható tényezője volt a balesetnek.

A büntető eljárás a vállalkozás és az egyes alkalmazottak ellen külön-külön is megindult gondatlan emberölés miatt. Így felmerült a fedélzetmester-

helyettes, a fedélzet-mester, az első tiszt, a két kapitányt (*Lewry* és *Kirby*) és két vezetőségi tag személyes felelősége is. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a vállalkozás csak az alkalmazottakkal együtt perelhető. Törekedtek azonban annak az elkerülésére, hogy az alkalmazottak bűnbakok legyenek a vállalkozás helyett, amiért az nem dolgozta ki és nem hajtotta végre a megfelelő biztonsági eljárást.

Az *alter ego* teória alapján csupán a két vezetőségi tag magatartása, bűnössége számítható be a vállalkozásnak, az ő mulasztásuk önmagában viszont kevés volt a gondatlan emberölés megállapításához. A tragédia idején még ismeretlen volt az angol büntetőjogban az az „*aggregált teória*” néven elhíresült megoldás, hogy az összes érintett személy magatartását és bűnösségét összeadva alapozzák meg egy adott bűncselekményért a vállalkozás felelőségét. Így a *Herald of Free Enterprise* ellen indított büntető eljárást *Lord Turner* azelőtt szüntette meg, hogy az ügyésznek lehetősége lett volna valamennyi bizonyíték bemutatására. Az eljárás megszüntetését *Lord Turner* azzal indokolta, hogy nem volt egyetlen olyan beazonosítható elkövető sem, akinek a tudattartama önmagában alapot nyújtott volna a gondatlan emberölés megállapítására. Egyedül egyik természetes személy sem követett el gondatlan emberölést, hiába tény, hogy a magatartások összegzésével (az „*aggregált teória*” alkalmazásával) bőven megállapítható lenne a bűncselekmény. További érdekessége az ügynek, hogy a természetes személyek vonatkozásában *Lord Turner* nem foglalkozott azzal, hogy magatartásuk lehetséges következménye általuk felismerhető, előre látható volt-e (szubjektív megközelítés), hanem azt vizsgálta, hogy egy ésszerűen körültekintő személy eljárása esetén is bekövetkezett volna-e az eredmény (objektív megközelítés).

A következő precedens értékű jogeset, a *Southhall*-i vonat-szerencsétlenség 1997-ben történt.⁴³ A Londonba tartó vonat automatikus riasztó rendszere – amelynek feladata az volt, hogy riaszsa a vezetőt, ha veszélyt észlel – elromlott. A vezető *Swansea* felé tartva észlelte a problémát és jelezte azt a vezetőség felé. A hibás egység ekkor még a vonat hátsó részén helyezkedett el. *Swansea*-ba érve a mérnökök rögtön munkához láttak, de nem tudták a hibát kiküszöbölni. Az egyetlen megoldásnak az mutatkozott, hogy egy új, működő egységet helyeznek el a vonat elején, ez azonban késést okozott volna. Ezért a mozdonyvezető utasítást kapott arra, hogy riasztó rendszer nélkül induljon tovább Londonba. Amikor a vonat már csak 10 mérföldre volt a londoni *Paddington* állomástól, piros (stop) lámpát kapott. A vezető már leszálláshoz készülődött, túl későn észlelte a jelzést és a vonat beleszaladt egy tehervonatba, amely keresztezte az útját. A tragédiában hét ember vesztette életét.

Az ítélkező *Scott Baker* bíró másfél millió font pénzbüntetést szabott ki a vasúti társaságra, de annak felelőségét nem gondatlan emberölésben, csupán egy *regulatory offence*-ban állapította meg a *Health and Safety Act* (1974) alapján. Álláspontja szerint a közvetlen vállalati felelőség nem alkalmazható

⁴³ WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 50–51. p.

„klasszikus” bűncselekményekre, mivel ott a *mens rea* bizonyítása is szükséges. Ez esetben nem volt beazonosítható természetes személy, akinek a magatartása *önmagában* beszámítható lett volna a vállalkozásnak, ennek hiányában pedig nincs mód a vállalkozást gondatlan emberölésért elítélni. A bíró tehát vonakodott azt kimondani, hogy a vasúti társaság vezetősége hibázott, amikor engedte a vonatot biztonsági rendszer nélkül vezetni. (Ez visszalépést jelent mind a *Tesco*, mind a *Meridian* esethez képest, hiszen az előzőnél már elfogadták, hogy a vezetőség képezi a vállalkozás *alter ego*-ját, míg utóbbinál a vezetőség fogalmát terjesztették ki.)

Az indokolás lényege – mint látjuk – nagyjából megegyezik mindkét gondatlan emberölési jogesetnél: a vállalkozás felelőssége kötött a vezető(ség) felelőségének megállapításához. A vállalkozás és az irányító „agy” elítélése csak párhuzamosan történhet, ezáltal a vállalkozás „parazita felelősége”⁴⁴ áll fenn.

A két precedens értékű döntés meghatározta a bíróságok koncepcióját a vállalkozás által elkövetett gondatlan emberölés vonatkozásában. Ezt követően mindössze két esetben született marasztaló ítélet,⁴⁵ de mindkettő egyszemélyes cégre, ahol nem okozott problémát a *mens rea* bizonyítása. 1993-ban pl. az *R v OLL Ltd and Kite* ügyben egy iskolai kenu-kirándulás során következett be a tragédia, amikor a kedvezőtlen időjárási viszonyoknak és a biztonsági előírások be nem tartásának köszönhetően a gyerekek kisodródtak a nyílt tengerre és négyen vízbe fulladtak. A kenuzási társaság vezetője három évi börtönbüntetést kapott, de a vállalkozást is bűnösnek találták gondatlan emberölésben és 60.000 font pénzbüntetésre ítélték. Egyértelmű, hogy a cégvezető felmentése maga után vonta volna vállalkozás felmentését is.

Felmerül a kérdés: a decentralizált operációs rendszerrel rendelkező nagyvállalatok felelősége nem állapítható meg gondatlan emberölésért?⁴⁶ Ahol nem tudunk *egyetlen* felelős vezető személyt prezentálni, akinek a bűnössége beszámítható lenne a társaságnak, ott nincs lehetőség a cég elítélésére? A Jogi Bizottság észlelte ezt a problémát és 1996-ban törvényjavaslatot készített a vállalkozás által elkövetett emberölésre.⁴⁷ A törvényjavaslat 4. Cikkelye értelmében a vállalkozás bűnös gondatlan emberölésben, ha:

- a vezetőség mulasztása egy vagy több ember halálát okozza; és
- a mulasztás olyan vállalati vezetésben csúcsosodik ki, amely messze nem éri el azt a szintet, amely a vállalkozástól az adott körülmények között elvárható.

⁴⁴ A kifejezés a Jogi Bizottság konzultációs anyagából való. www.Butterworths.co.uk

⁴⁵ *R v OLL Ltd and Kite* (1994) és *Philip Bowles Transport Limited* (1999). WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 115. p.

⁴⁶ Ez azért is helytelenítendő, mert 1989. és 1999. között 3595 munkahelyi haláleset történt Angliában, és vizsgálatok kimutatták, hogy 75 %-uk megakadályozható lett volna kellő biztonsági követelmények kialakítása által. WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 121. p.

⁴⁷ CLARKSON, C.M.V.: *Corporate Culpability. Web Journal of Current Legal issues in association with Blackstone Press Ltd.* <http://webjcli.ncl.ac.uk/1998/issue2/clarkson2.html>

A rendelkezés hiányossága, hogy nem definiálja a „vezetőség” fogalmát. Mindenképpen előny azonban, hogy kibővíti az *alter ego* kategóriáját, amikor a vállalkozás döntéshozó mechanizmusára koncentrál. Személyi hatálya tág: minden kereskedőre, üzletre vagy más civil területre alkalmazható, aki vagy ami alkalmazottat foglalkoztat.

5. Az USA

Az USA szabályozásában elkülönítendő az állami és a szövetségi jogalkotás. *Tagállami szinten* 28 állam fogadja el és szabályozza a vállalkozások büntetőjogi szankcionálását, három típusú megoldással.⁴⁸

Az azonosítási modellt alkalmazzák azoknál a bűncselekményeknél, amelyek megállapíthatóságához bűnösség szükséges. Eszerint a vállalkozás felel, ha a bűncselekmény elkövetésére egy vezető beosztású személy adott utasítást vagy azt irányította, támogatta, illetve tolerálta. „Vezető beosztású személy”-nek tekintendő az olyan képviselő, akinek a döntései a vállalati politika szempontjából meghatározó jelentőségűek. Nem kell tehát személyesen utasítania az elkövetésre vagy irányítást gyakorolnia a bűncselekmény felett, elég, ha elfogadja azt és nem tesz ellene semmit.

Minden más esetben a helyettesítő felelősség érvényesül, de a vállalkozás mentesül, ha bizonyítja, hogy megtette a szükséges óvintézkedéseket a bűncselekmény megakadályozása végett.

A tagállami jogalkotás szintjén a gondatlan emberölés is megvalósítható a vállalkozás által.

A *szövetségi törvényhozás szintjén* általános a helyettesítő felelősség modellje. A társaság akkor felel, ha alkalmazottja, munkakörén belül és a vállalkozás számára előny szerzési céllal eljárva bűncselekményt követ el. Nem szentelnek külön figyelmet a bűnösség vállalkozásra történő alkalmazásából adódó nehézségekre, az aggregált teória által összegzik az elkövetésben résztvevő személyek *mens rea*-ját és ez a „kollektív tudat” adja a vállalkozás bűnösségét. Így előfordulhat olyan, hogy bár az egyéni elkövető(k) elleni büntető eljárás felmentéssel zárul, a vállalkozást elítélik.

Először az 1903-ban megjelent *Elkins Act* helyezkedett arra az álláspontra, hogy a vállalkozások büntethetőek az alkalmazottaik által, azok munkakörén belül megvalósított bűncselekményekért.⁴⁹ 1909-ben a *New York Central & Hudson River R. R. Co. v United States* ügyben a bíróság kimondta: „Nem látjuk jogi akadályát és a közösségi politika is amellet szól, hogy a vállalkozás, amelyik profitál az ügyletből, és amelyik kizárólag az alkalmazottai és képviselői által tud cselekedni pénzbüntetéssel legyen büntethető egy olyan alkalma-

⁴⁸ WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 131. p.

⁴⁹ Uo. 133. p.

zotta tudata és szándéka alapján, aki a hatáskörében járt el és akire nézve így a vállalkozásnak utasítási jogköre volt...és akinek a tudata és célzata beszámítható a vállalkozásnak.”⁵⁰ Később a *United States v Automated Medical Laboratories* ügyben (1985) kimondták, hogy a vállalkozás akkor is felel, ha az alkalmazott öncélúan jár el, de magatartásával előnyhöz juttatja a vállalkozást.⁵¹ A *United States v Basic Construction* (1983) ügyben a bíróság kifejtette, hogy a társaság akkor is felel az alkalmazottja jogsértő magatartásáért, ha a cselekmény „...kifejezetten a vállalati politika vagy vezetői utasítás ellenére történt.”⁵² Ilyenkor ugyanis a vállalkozás azért bűnös, mert nem ellenőrizte, hogy utasításai hatékonyak-e, illetve megfelelő végrehajtást nyerne-e. Amennyiben azonban létezik ilyen vállalati politika, illetve utasítási rendszer, gondosan vizsgálendő, hogy az alkalmazott ténylegesen abból a célzathoz cselekedett-e, hogy a vállalkozásnak biztosítson előnyt.

A *United States v Cincotta* (1982) ügyben⁵³ a bíróság kimondta, hogy az alkalmazott által saját maga számára szerzett előny nem releváns, viszont a társaságra nézve felelősség-megalapozó az az eset is, amikor az alkalmazott nem azzal a célzattal valósítja meg a bűncselekményt, hogy az a társaság számára előnnyel járjon, valójában azonban mégis azt eredményezi. Ennek ellentéte, amikor a célzat fennáll, de ténylegesen nem jön létre a vállalkozásnál előny, szintén felelősség-megalapozó.

A vállalkozások felelőssége a gondatlan emberölés elkövetése miatt sokáig váratott magára. Mivel a gondatlan emberölés fogalmából („ölés más által”) nem következett egyértelműen, hogy a „más” kifejezés nem csak természetes, hanem jogi személyre is értelmezhető, így hosszú ideig vonakodtak annak elismerésétől, hogy a vállalkozás is realizálhat gondatlan ölési cselekményt. Mostanára ez az elutasító magatartás megtörni látszik.

Az USA-ban nagy jelentőséggel bírnak az ún. jóvátételi programok. A vádemelés ugyanis attól függ, hogy milyen típusú az elkövetett bűncselekmény, milyen a vállalkozás mérete és mennyire átlátható a szervezeti felépítettsége, a vállalkozásnál előfordultak-e korábbi elkövetések, a társaság milyen – hatóságokkal történő – együttműködési- és kártérítési hajlandóságot mutat, és nem utolsósorban attól, hogy a vállalkozás rendelkezik-e hatékony jóvátételi programmal. A jóvátételi program egy vállalati terv a bűncselekmények megakadályozására és az elkövetett bűncselekmények felderítésére. Hatékonyságának hét összetevőjét különítik el,⁵⁴ így

⁵⁰ TUOHEY, H. M.: *Corporate Criminal Liability in the United States*. Has Reform in the Law Brought Reform in the Boardroom? [File:///CI/New Web/TuoheyB.htm](http://www.ci.newweb.com/tuoheyb.htm)

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ PURDOM, D.: *Conducting Internal Corporate Criminal Investigations*. <http://www.acba.org/brief/mayissue/1997/art3059.htm>

⁵⁴ TUOHEY, H. M.: *Corporate ... i. m.*

- a vállalati politika dolgozzon ki standardokat, követendő eljárási mintákat az alkalmazottak felé, meggátolva ezáltal a jogsértő magatartásokat;
- a vállalkozás foglalkoztasson külön személyt a jóvátételi program sikeres végrehajtására;
- a beosztottak közötti hatáskörök- és feladatkörök leosztása egyértelmű és világos legyen, továbbá a vállalkozás ne foglalkoztasson olyan személyeket, akiről tudja vagy – kellő körültekintés mellett – tudnia kellene, hogy hajlamosak jogsértő magatartások tanúsítására;
- az alkalmazottakat folyamatosan képezzék mind elméleti, mind gyakorlati szempontból, az alkalmazottak mindig tisztában legyenek a követendő eljárási mintákkal;
- a vállalkozáson belül hatékony ellenőrzési és beszámolási rendszer működjön;
- az előírások következetes végrehajtása megtörténjék;
- az esetleges törvénysértéseket ne hagyják szó nélkül, törekedjenek az ismételt jogsértések megakadályozására.

Az USA-ban sajátosan alakul a vállalkozásokra kiszabásra kerülő pénzbüntetés mértékének a meghatározása. A pénzbüntetés összege külön matematikai képlet segítségével kerül kiszámításra, táblázat segítségével. A táblázat vertikális oldalán 43 bűncselekmény-típus szerepel, mindhez külön számérték van hozzárendelve, míg a horizontális síkon hat büntetőjogi kategória szerepel. Ezek adják az alapösszeget, amely felszorzásra kerül egy multiplikátorral, függően attól, hogy a bűncselekményből milyen előnyre tett szert a vállalkozás, milyen a vállalkozás mérete, előtörténete... stb. Az USA-ban nem ritkák az óriási összegű pénzbüntetések, az *Archel-Daniels-Midland Company*-t pl. 1996-ban 100 millió dollár pénzbüntetés megfizetésére kötelezték, a *Caremark Inc.* pedig 1995-ben eljárási költségekkel együtt 160 milliót volt kénytelen fizetni.⁵⁵

6. Kanada

A kanadai Legfelsőbb Bíróság a vállalkozások büntethetőségére az azonosítási modell kiterjesztett változatát fogadja el, elismerve, hogy a gazdasági társaságoknak nem csak egy, hanem több vezető személye (irányító „agya”) is lehet, illetve hogy a „vezetőség” fogalma nem kizárólag a legfelsőbb vezetéssel azonosítható, hanem alsóbb szinten is értelmezhető.⁵⁶

⁵⁵ TUOHEY, H. M.: *Corporate ... i. m.*

⁵⁶ FERGUSON, G.: *Corruption and Corporate Criminal Liability.*
<http://www.icclr.law.ubc.ca/Publications/Reports/FergusonG.PDF>

Egyébként a kanadai Büntető Törvénykönyv 2. Cikkelye értelmezi, hogy a „mindenki, személy, tulajdonos ...” stb. fogalmak vonatkoznak a közjogi testületekre, gazdasági társaságokra,

Az első nagy port kavart ügyben – ahol a vállalkozás büntetőjogi felelősségét két igazgatója által elkövetett csalás miatt állapították meg – az *Ltd R v Fane Robinson* (1941) jogesetben a bíróság kifejtette, hogy „...a *Fane Robinson* cég irányító akarata a két igazgató volt...az ő *mens rea*-juk és *actus reus*-uk a társaság bűnössége és jogellenes cselekménye...”⁵⁷

A precedens értékű *Canadian Dredge and Dock Co Ltd v The Queen* (1985) ügyben⁵⁸ a bíróság rögzítette, hogy „...a *Tesco*-nál alkalmazott azonosítási modell túl szűk a mi országunk számára... A decentralizált vállalati rendszerek miatt mind földrajzi területenként, mind funkcionálisan megosztásra kerülhet az irányítás.” Az ítéletben a Legfelsőbb Bíróság értelmezte az azonosítási modell és a helyettesítő felelősség kapcsolatát és arra a következtetésre jutott, hogy az azonosítási (*alter ego*) modell nem más, mint a helyettesítő (mögöttes) felelősség modelljének részben módosított, kiterjesztett változata. Az azonosítási doktrína alapján a vállalkozás felelősségét a vezető(ség) (irányító „agy”) bűnössége alapozza meg, míg a helyettesítő felelősség elméleténél minden alkalmazott jogsértő magatartása felelősség-megalapozó. Az azonosítási modellnél a vállalkozás önálló *mens rea*-val rendelkezik, míg a helyettesítő felelősség elvénél ilyen elkülönült bűnösség nincs.

A kanadai Jogi Reform Bizottság 1987-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a társaság felelősségét azoknak a személyeknek a cselekménye alapozza meg, akiknek hatáskörük van a vállalati politika (akár helyi) kialakítására és végrehajtására.⁵⁹

Ennek ellenére a leghíresebb civiljogi kártérítési perben, a *The Rhone v The Peter A. B. Widener* (1993) ügyben⁶⁰ a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a vezetőség fogalma csak a felsőbb vezetést foglalja magában. A bíróság szerint „...a kulcs-momentum, amely megkülönbözteti a vezetőséget az átlag alkalmazottaktól, hogy az előbbi döntéshozó hatáskörrel rendelkezik a vállalati politika vonatkozásában, amely nem egyenlő azzal, hogy mindössze hatást gyakorol egyes operációs döntések meghozatalára.” Az idézett jogi indokolás a büntetőjog területén is éreztette hatását. 1997-ben az *R v Safety-Kleen Canada Inc.* ügyben vádat emeltek a cég egy alkalmazottja és a társaság ellen egyaránt, mert hamis adatokat szolgáltatottak egy szemét-eltakarítási formanyomtatványon.⁶¹ A társaság szemét-eltakarítással és újra hasznosítással foglalkozott, az alkalmazott, *Mr. Howard* kamionnal járta az országot. Feladatát képezte egy kijelölt földrajzi egységben a szemét összegyűjtése és elszállítása, a szükséges dokumentumok kitöltése, számlázás és az ügyfelekkel való kapcsolattartás. *Mr.*

egyesületekre és vállalkozásokra egyaránt. RAMRAJ, v.: *Disentangling Corporate Criminal Liability and Human Rights. Criminal Law Quarterly*, 2001. 29–52. p.

⁵⁷ FERGUSON, G.: *Corruption ... i. m.*

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ WELLS, C.: *Corporations ... i. m.* 131. p.

⁶⁰ FERGUSON, G.: *Corruption ... i. m.*

⁶¹ Uo.

Howard semmiféle irányítási funkciót nem gyakorolt, a vállalkozás politikájának kialakítására befolyással nem bírt. A bíróság kifejtette, hogy – bár akik az adott területen a cég üzletfelei voltak, a társaságot kétség kívül *Mr. Howard*-dal azonosították – *Mr. Howard*-nak nem volt hatásköre a vállalkozás szempontjából érdemi döntések meghozatalára és a vállalati politika befolyásolására. Ezért a vállalkozás felelősségét végül nem csalásban, mindössze egy *strict liability offence*-ben állapították meg. (Természetesen az objektív felelősségen alapuló *strict liability offence*-knél Kanadában sem szükséges a *mens rea* bizonyítása.)

7. Ausztrália

Ausztráliában először az 1995. évi Büntető Törvénykönyv rendelkezett a vállalkozások szankcionálhatóságáról, amely 1999-ben lépett hatályba.⁶² A kódex a szövetségi bűncselekmények vonatkozásában általánossá tette a társaságok büntetőjogi felelősségének megállapíthatóságát.

A bűnösség bizonyítását igénylő bűncselekményeknél a szándékosságot vagy gondatlanságot a vállalkozáshoz rendelik, amely kifejezetten vagy hallgatólagosan jóváhagyta vagy támogatta a bűncselekmény elkövetését. A „jóváhagyás vagy támogatás” háromféleképpen mutatható ki: vagy az azonosítási modell alkalmazásával, vagy az előbbi kibővítésével, egy magasabb vállalati vezetés magatartásának a beszámításával, vagy pedig a vállalati „kultúrára” helyezve a hangsúlyt. Utóbbi a társaság attitűdjében, politikájában, szabályaiiban, gyakorlatában ragadható meg.

A törvény megfogalmazása szerint: a jóváhagyás vagy támogatás akkor mutatható ki, ha

- bizonyítást nyer, hogy a társaság igazgatótanácsa szándékosan vagy gondatlanul elkövette az adott bűncselekményt, vagy kifejezetten vagy hallgatólagosan engedélyezte annak elkövetését;
- bizonyítást nyer, hogy egy felső vezető szándékosan vagy gondatlanul elkövette az adott bűncselekményt, vagy kifejezetten vagy hallgatólagosan engedélyezte annak elkövetését;

⁶² WELLS, C.: *Corporations* ... i. m. 137. p. – A kódex hatályba lépését megelőzően 1994-ben volt egy kísérlet, ahol az azonosítási modell alapján büntető eljárást indítottak gondatlan emberölés miatt a *Denbo Pty Ltd* elnevezésű társaság és annak vezetője ellen. A vonatkozó tényállás szerint a *Denbo* cég alkalmazottja, egy teherautó-vezető lelte halálát úgy, hogy a munkaterület egyik meredek útszakaszán fékhiba miatt elvesztette az uralmát a jármű felett. A fék hibája ismert volt a vállalkozás vezetője előtt, aki ennek ellenére utasította az alkalmazottat a tehergépkocsi használatára. A társaságot végül az *alter ego* teória alapján 120.000 font pénzbüntetésre ítélték, de az összeget soha nem fizette meg, mert a büntető eljárás jogerős befejezése előtt hat hónappal feloszlott és később más cégnév alatt alakult meg újra. COLES, A.: *Corporate Killers: A Republican Alternative to Corporate Manslaughter Prosecutions.* <http://law.anu.edu.au/criminet/Coles.html>

- bizonyítást nyer, hogy a vállalati politika támogatta, tolerálta a vonatkozó előírások megsértését vagy maga a vállalati politika vezetett a vonatkozó előírások megsértéséig;
- bizonyítást nyer, hogy a vállalkozás nem alakított ki vagy nem fogantatosított megfelelő szabályokat, előírásokat.

Az utóbbi két pont esetében vizsgálandó, vajon a bűncselekmény vagy más jogsértés elkövetője a felső vezetőség által delegált hatáskörben járt-e el, illetve alappal bízhatott-e abban, hogy a felső vezetőség szemt huny a bűncselekmény elkövetése felett.

A vállalkozás mentesül a felelősség alól (megfordul a bizonyítási teher), ha bizonyítja, hogy tanúsította a kellő figyelmet, körültekintést és mindent megtett a bűncselekmény megakadályozása végett.

8. Új-Zéland

Bár Új-Zéland kezdetben változatlanul vette át az angol azonosítási modellt, később jelentősen kiterjesztette, átalakította azt. A *Meridian* ügy (1995) megmutatta, hogy nincs általános szabály a bíróságok részére a vállalkozás vezető „agya” kiszűrésére, hanem esetenként, a vállalkozás szerkezete, működése, gyakorlata és a vonatkozó jogszabály céljának egybevetésével kell meghatározni az(oka)t a személy(eke)t, akik cselekményei miatt a cég felelőssége (is) megállapítható.⁶³

9. További fejlődési irányvonalak a jogi személy büntetőjogi szankcionálhatóságára

A korábbiakban kifejtett helyettesítő- és azonosítási modell hibái a gyakorlatban gyorsan kiütköztek. Mint láttuk, következetesen az azonosítási teória alapján eljárva könnyen akadályba ütközhetünk, mert az *actus reus*-t nem feltétlenül a vezető(ség) realizálja, a cégvezetés „kezéhez nem tapad vér”. Másrésztől nehéz feltörni a vállalkozás „kagylóhéját” és belelátni abba, hogy ténylegesen ki vagy kik követték el a bűncselekményt. Az is előfordulhat, hogy a felelősség nem bontható le egyéni szintre, hanem a vállalkozás által folytatott vállalatpolitikából, operációs eljárásból következik a jogilag értékelendő eredmény. (A *Herald of Free Enterprise* esetén pl. nem volt egyszemélyi felelős, de megfelelő biztonsági szabályok sem, ami viszont már a hajózási társaságnak felróható.)

A legnagyobb probléma az azonosítási modellnél változatlanul annak eldöntése, kinek a cselekménye alapozza meg a vállalkozás felelősségét. Bár a

⁶³ WELLS, C.: *Corporations ...* i. m. 131. p.

Meridian esetben *Lord Hoffman* kifejtette, hogy ez esetenként döntendő el, az általa adott iránymutatás csak olyankor szolgál megoldásként, ha az adott – hibásan működő – területre van felelős személy. Ha azonban nincs olyan egyén, aki külön felelne a cégen belül az adott területen pl. az egészségügyi vagy biztonsági előírások megtartásáért (esetleg nem is léteznek ilyen rendelkezések, mint a *Herald* eseténél láthattuk), akkor felelőst sem tudunk prezentálni.

Megoldásként jelentkezhet – az USA-ban elterjedt – *aggregált doktrína*, amely alapján a vállalkozáson belül tevékenykedő több személy cselekménye, mentális tudata adódik össze. A kollektív elmélet hibája, hogy ezek a személyek esetenként nem is tudnak egymásról (pl. különböző osztályokon dolgoznak) és ezáltal a vállalkozás szankcionálása értelmét veszti. A felelősség alapja ugyanis nem az, hogy A, B és C magatartását összeadjuk, hanem hogy a természetes személy elkövetőket foglalkoztató vállalkozás elmulasztott kidolgozni megfelelő biztonsági politikát a kumulált magatartások által okozott bűncselekmény elkerülésére.⁶⁴

Fisse és *Braithweit* nevéhez fűződik a *reaktív vállalkozási bűnösség* modellje.⁶⁵ Lényege, hogy a bíróság feljogosítja a vállalkozást annak megállapítására, hogy ki volt a felelős a bűncselekmény bekövetkezéséért. A vállalkozásnak megfelelő intézkedéseket kell foganatosítania az elkövetővel szemben és az ismételt elkövetés megakadályozására. Ha a cég megteszi a szükséges lépéseket, a bíróság eltekint a büntetőjogi felelősség megállapításától és a szankcionálástól. Ha azonban a társaság elmulasztja a szükséges intézkedések foganatosítását, büntetést szabnak ki rá, de a felelősség alapja nem a bűncselekmény elkövetésekor fennálló hanyagsága, hanem hogy nem reagált megfelelően az alkalmazottja által elkövetett bűncselekményre.

A teória előnye, hogy költséget és időt spórol a hatóságoknak, amikor a nyomozati tevékenység elvégzésére a vállalkozást jogosítja fel. A nyomozás során a társaság számára még inkább ismertté válik a saját struktúrája, bár – elvileg – korábban is ő ismerte azt legjobban. A büntetés célja: a visszatartó hatás itt mutatható ki leginkább.

Nagyon nehéz viszont annak a meghatározása, hogy mi tekinthető „megfelelő intézkedés”-nek. Ez esetenként változó kategória, az elkövető elbocsátásától a belső körlevélen át számos rendelkezés megalapozhatja a vállalkozás hathatós fellépését. (Vajon a *Herald* komphajó tragédiájánál néhány ember elbocsátása és néhány biztonsági lámpa felszerelése elegendő lett volna a büntetőjogi útról történő „eltereléshez”?)

Az is kérdéses, hogy ha a vállalkozás nem teszi meg a szükséges intézkedéseket, milyen bűncselekményért felel? Vezessünk be új bűncselekményeket kimondottan a szükséges intézkedések nem teljesítése esetére? Ezek viszont

⁶⁴ CLARKSON, C. M. V.: *Corporate Culpability*. ... i. m.

⁶⁵ FISSE, B. – BRAITHWAITE, J.: *Accountability and the Control* ... i. m.

várhatóan kisebb tárgyi súlyú deliktumok lennének, amelyek veszélyeztetik a büntetőjog *ultima ratio* jellegét és stigmatizáló hatását.

Játsszunk el a gondolattal, hogy a *Herald of Free Enterprise* mentesül a felelősség alól, mert utólag elbocsátja néhány alkalmazottját és biztonsági jelzőlámpákat szereltet fel a kompra, de utána egy másik, szintén gondatlan emberölés miatt indult ügyben – amely mondjuk nem 192, hanem jóval kevesebb emberélelet követel – marasztalás történik, mert a bíróság nem ítéli megfelelőnek az utólagos intézkedéseket. A példa rámutat, hogy az elv következetes alkalmazása milyen nyilvánvaló igazságtalanságokhoz vezethet.

További problémaként jelentkezik az arányosság alapelve. A kiszabott szankciónak (tipikusan pénzbüntetésnek) arányban kell állnia az elkövetett bűncselekménnyel. De mi itt az alpbűncselekmény, amelyhez képest arányosságról beszélhetünk: az elkövetett deliktum vagy az elmulasztott intézkedés? Mint látjuk, ez a teória is nagy maga után kérdőjeleket.

Már volt róla szó, hogy a *helyettesítő vagy mögöttes felelősség modellje* leginkább az USA-ban elterjedt. Ha a vállalkozás alkalmazottja a munkakörén belül követ el bűncselekményt, az akkor is beszámítható a vállalkozásnak, ha a cég ezáltal nem tett szert haszonra vagy kifejezetten tiltotta az alkalmazottat a jogsértő magatartás gyakorlásától. A modell előnye, hogy kikerüli azt a problémát, hogy a vállalkozás szankcionálásához felelős vezetőt kell találni, aki elkövethette a bűncselekményt. Veszélye viszont abban mutatkozik meg, hogy a vállalkozás delegálhatja az illegális tevékenységét az alkalmazottjára, aki „viszi a balhét”, míg a cég elbújik mögötte.

A modell egyrészt túl szigorú: lehet, hogy a vállalkozás mindent megtett a bűncselekmény elkerülése végett; másrészt túl enyhe: ha nincs beazonosítható alkalmazott, a vállalkozás mentesül a felelősség alól akkor is, ha hanyag vállalati politikát és gyakorlatot alakított ki, vagy netán támogatta a bűncselekmény elkövetését. Részünkről támogatjuk az Európa Tanács ajánlásaiban megfogalmazott azon rendelkezések érvényesülését, hogy a vállalkozás kimenthesse magát akkor, ha bizonyítja, hogy mindent megtett a bűncselekmény megakadályozása végett.⁶⁶

A *hibás menedzsment-modell* az angol Jogi Bizottság ajánlásából vezethető le a vállalkozás által elkövetett gondatlan emberölés vonatkozásában. Mint korábban láttuk, a törvényjavaslat szerint akkor felel a vállalkozás gondatlan emberölésért, ha a menedzsment (vezetőség) mulasztása egy vagy több ember halálát okozza; és a vállalat központi szervezettsége messze nem éri el azt a szintet, amely a vállalkozástól az adott körülmények között elvárható.

Bár az elv kétség kívül értelmezhető lenne az azonosítási teória kiterjesztéseként – amelyben a vezető személyek köre kibővül a vállalkozás egész menedzsmentjére. –, álláspontunk szerint ennél többről van szó. A menedzsment mulasztása abban nyilvánul meg, hogy nem biztosította a vállalkozás biztonsá-

⁶⁶ CLARKSON, C. M. V.: *Corporate Culpability*. ... i. m.

gos működését. Így a lényeg nem egy meghatározott személyi körön van, inkább a vállalkozás hibás szervezete és gyakorlata szankcionálandó. A kérdés azonban a régi marad: kinek a tevékenysége (vagy inkább milyen szervezeti rendszer) alapozza meg a vállalkozás felelősségét?

A hibás menedzsment-modelltől már csak egy lépés az Ausztráliában elterjedt *vállalati bűnösség doktrínája*, amely – mint láthattuk – azt vallja, hogy nem csak a természetes személyek vonatkozásában beszélhetünk *mens rea*-ról, hanem a vállalat is rendelkezik önálló mentális elemmel. A vállalkozás bűnössége nem más, mint annak szervezettsége, ugyanis meghatározott eljárások, stratégiák, célok, vállalati kultúra, hierarchia ... stb. összegződik egy-egy cégben, amely ezeken keresztül engedi vagy éppen támogatja a bűncselekmény elkövetését. Ha a vállalkozás előre látja a kockázati tényezőt vagy netán ő maga kreálja azt, ami által biztos lehetett a káros eredmény (bűncselekmény) bekövetkezésében, a vállalati bűnösség kimutatható.

Problematisz lehet annak a megítélése, vajon a vállalati politika, hibás gyakorlat szükségszerűen vezetett-e a bűncselekmény bekövetkezéséhez. (A *Herlad of Free Enterprise* esetében ez egyértelműen megállapítható volt, máskor azonban nehéz lehet azonosítani a vállalkozás által folytatott politikát és gyakorlatot a *mens rea*-val.) Segítségül hívhatók a különböző jóvátételi programok, amelyek annak a biztosítására szolgálnak, hogy minden alkalmazott tudjon a vállalkozás biztonságos működésére vonatkozó alapvető szabályokról. (Az USA-ban pl. enyhébb büntetést kap a vállalkozás, ha rendelkezik hatásos programmal a jogsértések megelőzésére és felderítésére.)

10. Összefoglalás

Összegzésképpen elmondható, hogy az angolszász – praktikus joggyakorlatot folytató – országok megítélése a jogi személyek büntetőjogi szankcionálhatósága vonatkozásában némely tekintetben modell értékű lehet a magyar jogi szabályozás számára.

Az angolszász országok mindegyike elfogadja a jogi személy büntetőjogi felelősségét és szankcionálhatóságát, a különbség legfeljebb a szabályozás, felelősség-megalapozás mikéntjében jelentkezik. A kontinentális Európában is elterjedt modellek lényege szerint a jogi személy felelőssége vagy eredeti (*szervezeti felróhatóság, illetve vállalati bűnösség modellje*) vagy származékos, az alkalmazott természetes személyek bűnösségéhez kapcsolódó (*azonosítási-, és helyettesítő felelősség modellje*).

Hazánkban a 2001. évi CIV. törvény – meghatározott feltételek mellett – lehetőséget teremtett a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedések alkal-

mazására.⁶⁷ A jogszabály nem a jogi személy büntetőjogi felelősségéről rendelkezik, hanem egy természetes személy elkövetővel szemben kiszabott büntetés mellett jogosítja fel a bíróságot a jogi személlyel szembeni intézkedés(ek) alkalmazására. E megoldáshoz kapcsolódó kritikai megjegyzések fenntartása mellett⁶⁸ átgondolásra érdemes az angolszász jogirodalomban megismert *vállalati felelősség modellje*, illetve – a gondatlan emberölés tekintetében ismertetett – *hibás menedzsment modell*-nek a hazai jogalkotásba való integrálása.

ZSANETT FANTOLY

THE CRIMINAL RESPONSIBILITY OF CORPORATIONS IN ANGLO-SAXON LAW

(Summary)

The study gives a survey about the historical development and operational regulations of the criminal responsibility of corporations in Anglo-Saxon law.

After the explaining of some english legal notion (for example „regulatory offence”, „strict liability”, „hybrid offence”), the writer shows the legal course of development in the United Kingdom, in the USA, in Canada, in Australia and in New Zeland, which at last accomplish itself in three main theoretical modells: the Vicarious Liability, the Identification Doctrine and the Corporate Mens Rea Doctrine.

Since the Anglo-Saxon law-system based on the practical jurisprudence, a lot of cases are recited and elaborated in the study.

At the end of the study the writer sum those legal institutions up, which would be worth to introduce into hungarian law.

⁶⁷ Lásd e témakörben FANTOLY, ZS.: *Societas delinquere non potest...? Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tomus LXII. Fasc. 3. 2002.

⁶⁸ Uo. 7–10. p.